

Els menors reagrupats: entre el desig i l'angoixa

Los menores reagrupados: entre el deseo y la angustia

Child-parent reunions: between desire and anxiety

Rosalina Alcalde Campos

Grup d'Estudis sobre Immigració i Minories Ètniques

Departament de Sociologia

Universitat Autònoma de Barcelona

Data de recepció de l'article: juny 2009

Data d'acceptació de l'article: juliol 2010

Resum

La decisió d'emigrar gairebé sempre implica altres familiars. I sovint aquesta experiència suposa una línia que marca un abans i un després en les relacions intrafamiliars. Els menors de la casa també són subjectes migrants i actors actius dins d'aquests processos migratoris. En aquest sentit, l'article té l'objectiu d'analitzar les experiències dels menors migrants en relació amb la separació i la retrobada amb la mare i/o el pare i els efectes en el seu benestar, considerant també l'escola com el principal espai de manifestació del malestar dels nens i nenes.

Paraules clau: reagrupaments familiars, menors migrants

Resumen

La decisión de emigrar casi siempre implica a otros miembros de la familia. Y con frecuencia esta experiencia implica una línea que marca un antes y un después en las relaciones intra-familiares. Los menores de la casa también son sujetos migrantes y actores activos dentro de estos procesos migratorios. En este sentido, el artículo tiene por objetivo analizar las experiencias de los menores migrantes en relación con la separación y el reencuentro con la madre y/o el padre y los efectos en su bienestar, considerando también la escuela como el principal espacio de manifestación del malestar de los niños y niñas.

Palabras clave: reagrupaciones familiares, menores migrantes

Abstract

The decision to migrate almost always involves other family members. Migration processes frequently involve a before and after in intra-family relationships and children are active migrant subjects in these experiences. In this sense, the article analyses the experiences of migrant children in their separation from and rejoining with parents and the effect of this on their welfare. The fact that the school is the main area where children express their unease is also considered.

Key words: family reunification, migrant children.

Introducció

La decisió d'emigrar gairebé sempre implica altres familiars. I sovint aquesta experiència suposa una línia que marca un abans i un després en les relacions intrafamiliars.¹ En aquest sentit, durant els anys 2007 i 2008, des del Grup d'Estudis d'Immigració i Minories² es va dur a terme un estudi a Catalunya en continuïtat amb la investigació dirigida per la doctora Katia Lurbe l'any 2007 (Lurbe, Alcalde *et al.*, 2007), en què es van analitzar els efectes que els reagrupaments familiars ocasionen en el benestar biopsicosocial de les persones i, a la vegada, es va examinar la generació de demandes de serveis educatius, sanitaris i socials a què donen lloc aquests processos de reagrupament, sobretot en l'àmbit de les administracions locals catalanes.³

Aquest article se centra únicament en l'anàlisi dels descendents menors considerant, al seu torn, dues perspectives: els menors reagrupats com a subjectes migrants i l'escola com a espai de manifestació del malestar infantil derivat de les experiències migratòries.

L'escola, en la societat de destinació, representa un dels principals espais de socialització d'aquests menors, on no només s'adquireixen coneixements sinó també valors, normes i relacions socials (Bonal, 1998; Bueno i Belda, 2005; Defensor del Pueblo, 2003; Terrén, 2001). Els processos d'adaptació d'aquests nens i nenes en el nou entorn escolar depenen certament de diferents factors (Suárez-Orozco, 2008). En aquest sentit, gran part dels estudis realitzats sobre l'alumnat d'origen estranger a Espanya han focalitzat la seva anàlisi en els aspectes vinculats a la igualtat educativa (accés a l'escolarització, atenció a la diversitat, igualtat de resultats acadèmics, etc.) i/o en els aspectes culturals i identitaris (Alcalde, 2007; Alcalde, 2009). Per aquesta raó s'ha volgut abordar una qüestió molt menys tractada, com els efectes que origina l'experiència de separació i retrobament d'aquests menors amb els seus pares al país d'immigració. Aquesta aproximació s'ha realitzat considerant tant la dimensió intrafamiliar i emocional (Rousseau *et al.*, 2001; Schapiro, 2002; Smith *et al.*, 2004) com les estratègies desenvolupades per les escoles per detectar i atendre les necessitats psicosocials d'aquests infants.

En relació amb la metodologia i les tècniques emprades en la investigació, es va optar per una perspectiva qualitativa, de manera que es van utilitzar la tècnica de l'entrevista semidirigida i la del grup focal. Les entrevistes es van realitzar a diferents membres de famílies residents als municipis de Sabadell i Terrassa (província de Barcelona), amb experiències de reagrupament d'èxit i procedents de l'Equador, Colòmbia, Perú, Bolívia i el Marroc (set famílies, tretze entrevistes). El treball amb les famílies es va complementar amb un grup focal integrat per set dones marroquines amb experiències de reagrupament familiar. D'altra banda, es van dur a terme setze entrevistes a professionals de primera línia de diferents àmbits de l'educació i la salut mental.

Pel que fa als dos grups focals amb menors d'edat, un de nois i un de noies, van estar integrats per joves d'edats compreses entre els tretze i els setze anys que responen a les característiques indicades en el quadre 1.

1. Sobre els estudis duts a terme a Espanya i Catalunya que contemplen el paper que la família té en els processos migratoris i com l'experiència migratòria afecta les mateixes relacions familiars, vegeu: Arango, 2000; Camarero, García, 2004; Carrasco, 2004; Fresneda, 2001; Gómez, 1999; Gómez Granell, 2005; Imserso, 2006; La Parra, 2004; Miranda *et al.*, 2002; Parella, Lurbe, Samper, 2006; Pávez Soto, 2007; Pedone, 2004a, 2004b.
2. GEDIME. Departament de Sociologia de la Universitat Autònoma de Barcelona (www.gedime.cat).
3. L'estudi, titulat *La integració comença aquí: els efectes de les reagrupacions familiars en les polítiques i serveis locals*, va ser dirigit per la catedràtica Carlota Solé i Puig i coordinat per la doctora Rosalina Alcalde. En van ser coinvestigadors la doctora Katia Lurbe i Puerto, Soledad Bermann, Leo Bejarano i Isabel Benítez. Aquest projecte de recerca va ser subvencionat dins la convocatòria ARAI 2006 d'ajuts a projectes de recerca interuniversitaris i/o intrauniversitaris en matèria d'immigració internacional a Catalunya finançat per la Secretaria per a la Immigració i la Direcció General de Recerca de la Generalitat de Catalunya.

QUADRE 1. Resum dels perfils dels integrants dels grups focals amb menors⁴

Grup amb nois			
<i>Pseudònim</i>	<i>Lloc de naixement</i>	<i>Anys de residència a Espanya</i>	<i>Edat</i>
Mohamed	Marroc	33	16
Cristian	Colòmbia	77	15
Diego	Perú	1,5	15
Grup amb noies			
<i>Pseudònim</i>	<i>Lloc de naixement</i>	<i>Anys de residència a Espanya</i>	<i>Edat</i>
Alejandra	Colòmbia	2	14
Evelyn	Equador	5 mesos	13
Daniela	Bolívia	3	14
Aracely	Equador	5	14
Luisa	Colòmbia	3	14
Aziza	Marroc	8	15
Hana	Marroc	55	16

FONT: Elaboració pròpia.

1. El model migratori dels ascendents i la seva influència en les experiències de separació i retrobament amb fills i filles

Si alguna cosa sembla clara a partir de l'anàlisi dels casos estudiats és que les experiències migratòries dels fills vénen determinades pels projectes migratoris dels pares. En aquest sentit, les experiències familiars analitzades permeten diferenciar entre els ascendents almenys quatre models o estratègies d'emigració.

Un primer model estaria basat en l'emigració de retorn del pare —o pare i mare—, en què el desig de millora o mobilitat social ascendent per als fills tindria lloc al país d'origen. Aquest model es caracteritzaria per l'enviament de remeses als nens i les famílies que s'han quedat al país d'origen. En aquest cas, predomina l'estratègia en què emigra un dels progenitors, la família queda dividida per un període indefinit, i un dels cònjuges roman al país d'origen per tenir cura dels petits. En els casos en què és la mare la que es queda amb els fills i filles, l'experiència dels menors davant la separació del progenitor és relatada de manera menys traumàtica que quan és el pare el que es queda com a cuidador, ja que aquest sol delegar aquesta tasca en altres dones de la família com les àvies i les ties.

Amb tot, aquest projecte inicial de retorn pot canviar i transformar-se finalment en un projecte de reagrupament. És a dir, pot donar lloc a un segon model migratori en el qual es transforma la

4. Certament, la presència de nois en el grup focal va quedar lleugerament subrepresentada en comparació amb el grup de noies. Amb tot, la informació extreta d'aquests tres components es complementa amb les entrevistes realitzades a dos nois membres de dues de les set famílies amb què es van realitzar entrevistes semidirigides: Lionel, 15 anys, Equador; Edmun, 14 anys, Colòmbia.

idea del retorn cap al reagrupament. Aquest seria el cas d'una bona part de les famílies marroquines entrevistades, en què el reagrupament es va produir després d'un llarg període de separació familiar. De vegades, aquesta decisió de reunir la família al país d'immigració agafa de sorpresa uns fills acostumats a viure sense la presència paterna i que conceben el fet migratori del pare com una cosa natural.

El tercer model migratori dels ascendents aposta clarament des del principi per l'emigració definitiva i dona lloc als processos posteriors de reagrupament familiar. En aquests casos, els menors separats dels pares solen esperar el moment en què ells mateixos emigraran cap a Espanya i Catalunya. D'alguna manera, els nens i nenes també formen part del projecte migratori, en són conscients i hi estan d'acord.

Finalment, hi hauria un quart model que si bé en els casos estudiats en aquesta recerca no s'ha vist materialitzat, sí que s'ha manifestat entre els nostres entrevistats com una possibilitat de futur. Aquest és el retorn del grup familiar al seu país d'origen després d'haver transcorregut un temps vivint a Espanya. En aquest cas, l'emigració familiar és concebuda com una estratègia per poder realitzar un projecte econòmic i professional per als fills al país d'origen fent la inversió formativa d'aquests a Espanya.

Un cop identificats aquests models de migració dels pares, ens centrarem a analitzar la influència que aquests exerceixen en les experiències migratòries dels fills i filles. En particular, i a causa de les característiques dels perfils entrevistats, focalitzarem aquells casos en què es va donar reagrupament familiar a Espanya.

1.1. QUAN ELS PARES NO TORNEN, SINÓ QUE REAGRUPEN

S'ha pogut constatar en la investigació que en l'experiència de reunificació familiar dels menors al país de destinació de l'emigració intervenen:

- a) el temps de separació entre els pares i entre pares i fills,
- b) l'estabilitat de l'entorn familiar que en té cura al país d'origen.

Hem de considerar que quan es produeix una transformació del projecte migratori de retorn dels pares cap a un projecte de reagrupament, el retrobament se sol donar després d'un llarg període de separació entre fills i pares. La gran majoria dels entrevistats han estat separats entre sis i onze anys.

Amb tot, és interessant diferenciar el model d'emigració i reagrupament marroquí, protagonitzat essencialment pel pare, del d'altres nacionalitats com l'equatoriana o la peruana, en què són les mares les que solen iniciar la cadena familiar migratòria.

En el cas del flux procedent del Marroc cap a Espanya i Catalunya, sabem que aquest es va iniciar als anys vuitanta, mentre que la immigració procedent de països llatinoamericans és molt més recent. En aquest sentit, el factor temps té un efecte consistent pel que fa a la regularització administrativa de gran part d'aquells pares i mares que van emigrar fa més d'una dècada; la majoria de les famílies marroquines entrevistades es troben en situació administrativa regular. D'altra banda, d'acord amb les experiències recollides en el treball de camp, en el cas de la immigració marroquina es va apreciar que la regularitat administrativa, juntament amb la proximitat geogràfica amb Espanya, afavoria la mobilitat entre el país d'origen i el país de destinació de l'emigració, i així es possibilitava un model familiar caracteritzat per la separació i rotació dels membres entre un país i un altre. D'aquesta manera, l'estratègia de manteniment i reproducció del grup domèstic es podia basar en l'emigració d'un dels membres i, per tant, en la remesa de diners, estratègia, d'altra banda, mantinguda durant llargs períodes de temps. Això determinava al seu torn unes relacions entre pare i fills marcades per una presència paterna discontinua així com pel grau de (des)acord dels menors quan el progenitor decidia que s'havien de reunir amb ell a Espanya. En el cas de les famílies llatinoamericanes, tot i que aquesta estratègia i aquest model migratori són possibles (Pedone, 2004a, 2004b), no van aparèixer en els casos analitzats.

Reprement de nou el cas de les famílies marroquines, observem ara amb més detall com afecta, a les famílies i als menors, la transformació del projecte migratori del pare cap al reagrupament familiar.

Pel que fa als nens i nenes, el primer efecte que cal destacar de l'anàlisi de les entrevistes i grups focals és el produït en les relacions paternofiliales, que així coincideix amb altres investigacions sobre la problemàtica estudiada (Suárez-Orozco, 2002, 2003; Pávez Soto, 2007; Smith *et al.*, 2004; Schapiro, 2002). Hem de considerar que, durant els anys de separació, el pare biològic és una figura absent i el procés de socialització familiar es dona amb la mare i els germans i amb la resta de la família extensa (avis i àvies, oncles i ties, cosins, etc.). De fet, en alguns casos s'arriba fins i tot a produir un desplaçament de la figura paterna cap a altres homes de la família com els avis, els oncles o els germans. En aquest sentit, convé tenir en compte que algunes vegades el pare ni tan sols és present en el moment del naixement dels fills i es limita a veure'ls poques vegades l'any durant els períodes de vacances. D'aquesta manera, el pare biològic apareix representat davant els fills i filles com un desconegut que un dia decideix que és el moment que la família es traslladi a viure a Espanya. El reagrupament es planteja, doncs, com una decisió imposada o forçada, tant per als fills com per a les mares i esposes, la qual cosa genera un alt grau de temor i incertesa en els menors. En aquestes situacions, el reagrupament familiar no és viscut com a tal, sinó al contrari, com una ruptura. De vegades, el retrobament amb el pare biològic a Espanya representa per als menors la separació del seu entorn familiar i d'aquell que ha exercit el paper de pare fins al moment (oncle, avi, altres). Per tant, el vincle afectiu establert amb aquests parents continuarà viu en la distància. Aquesta separació és un dels principals motius de malestar que els menors manifesten sobre la seva vida a Espanya, factor que pot determinar el desig de retorn dels joves i de materialització del seu projecte de mobilitat social al país d'origen. Per això és important que a Espanya es trobin altres familiars que puguin exercir, amb les seves experiències migratòries, un reforç emocional.

Com a segon efecte d'aquest model d'emigració del progenitor —transformació del retorn al reagrupament— i continuant amb el cas de les famílies marroquines, ens trobem amb el que es produeix dins de la parella, la qual cosa també afecta el benestar dels fills i filles.⁵ D'aquesta manera, en determinats casos —especialment quan l'origen de la família és rural i els matrimonis acordats—, es dona la circumstància que el retrobament de la parella al país d'emigració comporta un procés de devaluació del rol d'esposa i mare tradicional als ulls d'un marit que ja fa anys que viu a Espanya i que coneix ara un tipus de dona més urbana. De vegades, es genera la ruptura de la parella. Com a conseqüència de la devaluació del rol d'esposa i mare tradicional en el nou context social, aquestes dones pateixen una pèrdua de centralitat en el grup domèstic i la dissolució del context educatiu de referència que aquestes necessiten per poder educar els seus fills i filles, la qual cosa dona lloc a algunes actituds de rebuig també per part dels fills i filles de tot allò que representa la mare en termes culturals. Frases com «la mare no sap res, la meua mare no sap llegir», «bé, la meua mare menja amb les mans, jo ja no», són explicitades en l'àmbit escolar al professorat, tal com ens van relatar aquests professionals durant les entrevistes mantingudes. D'alguna manera, aquests nens i nenes s'avergonyeixen de les formes tradicionals de les seves mares.⁶

D'altra banda, els joves aprenen aviat a l'escola i al carrer que a Espanya la immigració apareix vinculada en els discursos i imaginaris dels seus companys i companyes de classe amb la pobresa, la inferioritat i el retard cultural. D'aquesta manera es pot entendre que resulti molt difícil mantenir una valoració positiva de la pròpia identitat cultural. En la vida real i quotidiana d'aquests nens i nenes, materialitzada principalment en l'àmbit escolar, el que és divers no és valorat (Alcalde, 2009;

5. Lurbe i Bermann desenvolupen àmpliament aquesta dimensió d'anàlisi en el capítol de l'informe d'aquesta investigació titulat «Benestar i salut de les famílies immigrades reagrupades a Catalunya» (Lurbe i Bermann, 2008).

6. Aquest fenomen ha estat també constatat en estudis com els de Suárez-Orozco (2003) en relació amb els menors llatins reagrupats pels seus pares als Estats Units.

Terrén, 2001), de manera que molts opten per posar en pràctica estratègies identitàries d'esborrar qualsevol signe que els vinculi amb aquestes imatges.

1.2. ESPERANT EL REAGRUPAMENT

Tal com ja s'ha assenyalat, un segon model o estratègia migratòria identificat entre les famílies entrevistades és aquell que té com a projecte i objectiu el reagrupament de la família al país de destinació de l'emigració. Coincideix amb aquesta estratègia la majoria de famílies d'origen llatinoamericà entrevistades.

En relació amb l'experiència viscuda pels fills i filles, es va constatar que, en aquells casos en què en el moment de la separació els nens eren prou grans per entendre per què els pares emigraven, aquests tenien assumit que tard o d'hora es reunirien amb els seus progenitors a Espanya i que, per tant, el retrobament era només una qüestió de temps. Això demostra que el desig de retrobar-se a l'estranger i el grau de conformitat amb el projecte dels progenitors depèn, en gran mesura, de l'edat dels nens en el moment en què es produeix la separació, del grau de comprensió de la decisió d'emigrar dels adults i del temps de separació. Un quart element que cal considerar és l'experiència afectiva durant la separació, tant dels pares com dels familiars cuidadors (Suárez-Orozco, 2002; Suárez-Orozco, 2003).

D'altra banda, dins d'aquest model migratori, trobaríem dues modalitats que sens dubte tenen molt a veure amb com influeix la separació en el benestar dels més petits:

- a) Una primera modalitat que anomenem *model de reagrupament familiar unitari*, en què primer emigra un cònjuge i més tard aquest reagrupa simultàniament l'altre cònjuge i els fills.
- b) Una segona modalitat, que anomenem *model de reagrupament familiar segmentat* i que es caracteritza per la fragmentació del reagrupament familiar, en què, en general, primer es reagrupa el cònjuge i després els fills o bé algun dels fills.

Igualment, en cas que el reagrupament sigui l'objectiu del projecte migratori, el temps de separació dels membres de la família depèn fortament del mateix procés administratiu. Per això, el fet de viure a Espanya en situació administrativa irregular pot allargar considerablement aquest període. Hem de valorar que, si bé es pot plantejar l'entrada i/o permanència irregular dels menors a Espanya, no sembla que aquesta sigui una opció fàcil.⁷ En els casos de les famílies entrevistades en què l'entrada al país dels adults com a turistes va deixar pas a una situació administrativa de residència irregular, el projecte de reagrupament passava per la prèvia i necessària regularització del pare i/o la mare. En aquests casos, gran part dels progenitors entrevistats, essencialment els de nacionalitats llatinoamericanes, no van aconseguir regularitzar la seva situació administrativa fins al procés extraordinari de 2005. Cal considerar que molts d'ells feia anys que residien a Espanya sense autorització de residència i treball. A aquest període d'irregularitat administrativa cal sumar el del requisit de residència regular prèvia d'un any per demanar formalment el reagrupament familiar. I, finalment, cal afegir la durada del mateix tràmit, que pot oscil·lar entre l'any i l'any i mig segons els testimonis de les persones entrevistades. Per tant, comptant que el procés de reagrupament familiar es faci de manera regular, el període mínim de separació entre els reagrupats i el reagrupant és d'uns dos anys.

Hem de valorar que de vegades la demora del procés administratiu és viscuda pels més petits com una decepció i una pèrdua de confiança que el pare i/o la mare tornin efectivament a buscar-los.

En aquest sentit es va comentar que la vivència de la separació en els infants depèn de factors com l'entorn familiar en què es queda el menor i el grau de comprensió d'aquest tant de la seva situació com dels motius de la marxa dels pares, motiu pel qual no totes les separacions resulten

7. De fet, només en un dels casos estudiats l'entrada del menor es va donar com a turista i va esdevenir irregular en expirar l'autorització d'estada.

sempre traumàtiques. De fet, com s'ha explicat en exposar el cas de les famílies marroquines, l'estabilitat de l'entorn que ofereix la família que té cura del nen o nena al país d'origen amorteix la sensació d'abandonament o pèrdua. Tot i que com més temps passa el nen amb la família que l'assisteix més dura és la separació posterior d'aquesta i més es pot diluir el desig de retrobament amb la mare i/o el pare a Espanya. Igualment, el grau de comunicació durant la separació té un paper fonamental en la dispersió de la idea d'abandonament.

Finalment, un altre element que cal considerar a l'hora d'analitzar els efectes de la separació és el grau de coneixement per part dels nens de per què aquesta es produeix. En vista dels resultats del treball de camp, sorprèn el grau de maduresa d'aquests joves i l'aparent comprensió de les causes que els van portar a separar-se dels pares: per millorar les condicions de vida de la família, la qual cosa posa de relleu l'assumpció del discurs dels adults com a discurs propi i la manera en què els menors interioritzen les expectatives de millora social dels seus progenitors, encara que moltes vegades no acabin de veure clar què han sortit guanyant amb el canvi.

2. Les experiències migratòries de reagrupament dels fills. Efectes en l'adaptació escolar

Podem considerar que la separació i el posterior retrobament amb els pares exerceixen un doble efecte en el rendiment escolar dels fills i filles. En primer lloc, el que es produeix durant la separació mentre els menors romanen al país d'origen i, en segon lloc, el que es produeix després del retrobament al país de destinació de l'emigració.

En relació amb la primera circumstància, alguns dels joves consultats reconeixen que després de la marxa dels pares es va produir una baixada del rendiment escolar, o bé com a resultat del malestar que els suposava la separació, o bé com a conseqüència de la pèrdua del suport escolar que ells representaven.

Diego: No es pot comparar, però et sents sol. Perquè la meua mare m'ajudava molt, [...] m'ajudava a fer els meus deures i això. En canvi, quan la meua mare se'n va anar em vaig haver de tornar més autònom, em va costar molt. (Grup focal amb nois adolescents reagrupats)

Altres vegades, els cuidadors o cuidadores, o el mateix ascendent que es va quedar a càrrec de la cura dels fills, relaxen les normes i desatenen la rutina diària d'assistir a classe com una manera de compensar la separació.

Un cop reunida la família a Catalunya, els efectes de la separació i el posterior retrobament en el benestar dels nens tenen com a principal marc de manifestació l'escola, ja que és aquí on nenes i nens inicien un procés intens de socialització en la societat receptora. Aquest espai resulta clau en la gestió i detecció de les experiències migratòries dels menors. D'aquesta manera, i en vista dels resultats de la investigació, apareixen dos elements principals relacionats amb les experiències de separació i retrobament en els processos de reagrupament familiar que afecten el procés d'adaptació escolar en la societat de destinació de l'emigració:

- a) la renegociació de rols en la família,
- b) la nova organització del temps familiar.

Els canvis en els rols familiars i algunes vegades els mateixos canvis en el model de família derivats de l'experiència migratòria (Parella, Lurbe i Samper, 2006) influeixen, sens dubte, en els processos d'adaptació dels menors. Amb tot, convé ressaltar que entre les famílies que van integrar el nostre treball de camp predominava el model de família nuclear amb una estructura formada per dos adults i diversos menors. Hem de considerar que el fet que els processos de reagrupament familiar dels casos estudiats es donessin de manera regular ha fet que els entorns en què es van incorporar fossin aquests. Per tant, en la major part dels casos analitzats, l'arribada regular de l'infant a Catalunya es va donar en un entorn familiar estable, encara que de vegades va tenir lloc en el si de famílies recompostes o amb nous membres (nous naixements a Espanya).

Pel que fa als canvis en els rols familiars, s'ha analitzat en un apartat anterior el cas de les mares marroquines. En aquest sentit, és important tenir en compte que, en termes generals, són les mares les que estableixen la relació amb l'escola i el professorat, especialment entre les famílies llatinoamericanes. Una qüestió assenyalada i rellevant per a l'anàlisi dels efectes en el desenvolupament escolar dels menors és la pèrdua del context educatiu de referència per a les mares. En el cas de les famílies llatinoamericanes, aquest fenomen és molt més feble, la qual cosa s'explica en part per una major proximitat lingüística entre les societats d'origen i la receptora i per la percepció positiva que el professorat manifesta envers aquestes famílies quant a la seva participació escolar (Alcalde, 2007).

D'altra banda, cal considerar que, depenent dels anys de separació i de la relació mantinguda en la distància, el retrobament amb el pare i/o la mare pot requerir un període de (re)coneixement entre pares i fills i, al seu torn, de (re)negociació dels rols d'autoritat.

Però molt probablement el principal canvi en el si de la família que afecta el desenvolupament escolar dels nens i nenes és la transformació en l'organització del temps de la unitat familiar. Moltes vegades, les jornades laborals dels adults dificulten el seguiment de l'evolució escolar i adaptativa dels fills en el seu nou entorn. Segons els testimonis dels entrevistats i entrevistades, el temps lliure que dediquen als fills s'inverteix més en activitats lúdiques (sortir a passejar, visitar els amics i familiars, etc.).

Així mateix, s'ha de considerar com es produeix l'arribada dels menors a la ciutat i a la nova llar. El xoc entre el que s'esperava que fos la vida a Espanya i la realitat requereix un procés d'adaptació per part dels nens i nenes. De fet, gairebé tots els entrevistats tenien una imatge distorsionada del que seria la seva nova ciutat i el seu nivell de vida, la qual cosa posa de manifest que la informació que els menors reben des del seu entorn i per part dels seus pares sobre el que serà la seva nova vida a Espanya és, de vegades, parcial, inexacta i incompleta.

També els imaginaris d'aquests nois i noies sobre el que és l'escola a Espanya generen una considerable ansietat entre ells en el moment de viatjar. És possible que tots recordem el nostre primer dia d'escola. L'arribada al centre, l'enormitat de l'edifici, la cara del nou professor o professora, el nostre pupitre i els nous companys. De la mateixa manera, el record d'aquest primer dia entre els joves entrevistats era molt intens, tant entre els que feia mig any que havien arribat com entre els que van arribar fa més de sis anys, quan encara eren molt petits. Quan se'ls va preguntar sobre com es van sentir el primer dia d'escola, totes les respostes van coincidir: «estrany», «trist», «sol», «apartat», «incomprens», «rebutjat». Altres pors són les que s'originen en el moment en què els donen la notícia que se n'han d'anar a viure a Espanya:

Com us vàreu imaginar que seria això, aquí? Com seria el viatge? Què esperàveu trobar? No sé si us feia una mica de por o estàveu desitjant tant venir que no...

Alejandra: Jo tenia una mica de por de no poder aconseguir amics. [...]

I les altres què? Com pensàveu que havia de ser això?

Luisa: Jo també estava espantada perquè em van parlar que aquí s'estudiava tot el dia i a Colòmbia només s'estudia al matí i jo, uix no, no. (Grup focal amb noies adolescents reagrupades)

Segons les experiències d'aquests testimonis, és molt notable el que es juga el centre escolar el primer dia de classe d'aquests joves.

3. L'adaptació dels fills i filles reagrupats a l'escola i l'acomodació de l'escola a aquest nou alumnat

L'escola representa per als menors reagrupats el primer i principal contacte amb la societat receptora. Aquest contacte és, a més, intensiu. Molt probablement més intensiu que el que puguin tenir els pares en el seu dia a dia. Per això, la major part dels centres educatius que reben alum-

nat d'origen estranger solen tenir protocols d'acollida específics per a aquests nois i noies, en alguns casos també orientats a les famílies. Ara bé, la diversitat de programes o plans d'acollida és molt variada i pot anar des del disseny d'un pla d'acollida integral fins a la derivació gairebé immediata del nen o nena a l'aula d'acollida. Amb tot, gran part de les actuacions consisteix en la recepció del nen basant-se en l'explicació del funcionament i les normes de l'escola, així com en la presentació del seu professorat i companys i companyes de classe. Estudis com els de Bueno i Belda (2005), Alcalde (2007) i Alegre (2005) constaten que tot i que molts centres escolars tenen un pla de recepció, no resulta igualment freqüent la seva aplicació estructurada i personalitzada a cada cas, com tampoc el seguiment del procés adaptatiu del menor.

D'altra banda, l'escola té una sèrie de mecanismes desenvolupats per a l'atenció de l'alumnat d'origen estranger clarament orientats a l'adaptació lingüística i curricular. Amb freqüència es confon el que són mesures d'acollida amb pràctiques compensatòries de *dèficits* en el currículum i/o en la llengua vehicular del centre (programes d'educació compensatòria, aules d'acollida, aules d'anivellament, reforç educatiu, etc.). Igualment, si bé l'acollida al centre pot estar orientada també a les famílies, és notable l'absència d'accions d'aquest tipus (Alcalde, 2007). Aquest és un aspecte que caldria desenvolupar des dels centres pel fet que la primera experiència de contacte amb l'escola marca notablement la confiança que les famílies dipositen en el centre escolar. Pel que fa als efectes que l'experiència migratòria genera des d'un punt de vista psicològic i les seves manifestacions i detecció a l'escola, investigacions com les dutes a terme pel matrimoni Suárez-Orozco (2003) sobre la immigració dels nens cap als Estats Units centren part de la seva atenció en l'experiència psicològica del que s'anomena *estrès de la immigració* i els possibles trastorns per estrès posttraumàtic de determinades vivències.

En aquest sentit, les principals vivències traumàtiques dels joves entrevistats estaven relacionades amb la separació inicial dels pares i el posterior allunyament dels seus cuidadors i del seu entorn d'amistats.⁸ Segons els experts (Horowitz, 1986; Smajkic i Wean, 1995, citat per Suárez-Orozco, 2003), alguns dels símptomes de l'estrès posttraumàtic derivat de l'estrès de la immigració i reconeguts també pels nostres testimonis són l'insomni, la manca d'atenció i concentració i el baix rendiment escolar. Però la irritabilitat i l'explosió d'ira són altres indicis que de vegades es manifesten a l'aula. Aquestes reaccions, que gairebé sempre són interpretades pel professorat com a problemes de conducta a classe, en alguns casos representen la manifestació del dol migratori i adopten la forma de rebuig i hostilitat cap al nou entorn. Com a professionals de la docència, comprendre això resulta fonamental per entendre determinades actituds, insults al professorat i als companys, baralles i reaccions aparentment desproporcionades a l'aula per part dels nois i noies estrangers nous.

Malauradament, no tots els docents coneixen aquesta realitat ni tampoc els plans d'acollida contempnen aquesta dimensió. Si bé els instituts i escoles a Catalunya tenen un professional psicopedagog a la plantilla, així com un psicòleg membre de l'equip d'assessorament psicopedagògic (EAP) assignat a cada zona escolar, moltes vegades la seva tasca es concentra en el camp de l'adaptació curricular i més marginalment en l'atenció del benestar psicològic dels nens. En aquestes situacions, s'acaben derivant els casos clínics als serveis especialitzats del territori. Amb tot, l'entrevista mantinguda amb la psicòloga de l'institut d'educació secundària (IES) visitat durant el treball de camp, membre de l'equip d'assessorament psicopedagògic de la zona, va posar de manifest el gran desconeixement d'aquestes realitats i experiències migratòries descrites més amunt. En aquest sentit hem de considerar que els canals a través dels quals els menors arriben a aquests professionals ubicats al seu centre escolar són:

- a) la derivació per part del professorat al psicòleg de l'EAP,
- b) per demanda pròpia del menor de ser visitat pel psicòleg de l'EAP.

8. Aquest fet queda àmpliament estudiat en aquesta investigació per la sociòloga Katia Lurbe i la psicòloga Soledad Bermann (Lurbe i Bermann, 2008).

Per tant, o bé el professorat detecta que hi ha un problema i el relaciona amb uns elements que van més enllà de la personalitat del menor, o bé el menor reconeix que pateix algun tipus de problema o malestar derivat del seu procés d'adaptació al centre i al seu nou entorn.

Pel que fa al professorat, ja s'ha comentat que moltes vegades es produeix una mala interpretació de les causes que originen el comportament d'aquests menors a l'aula, mentre que, en el cas dels nens i nenes, el treball de camp va posar de relleu la dificultat que aquests tenen tant per entendre què és allò que els origina malestar com per expressar-ho correctament a un adult. Per tant, el cas de l'IES estudiat revela que la desatenció del malestar dels menors estrangers derivat de la seva experiència migratòria i del seu procés d'adaptació no es deu tant a la manca de disponibilitat d'atenció psicològica, sinó més aviat a la dificultat de detecció d'aquests problemes atesos els canals de reconeixement centrats en la sensibilitat personal del professorat i en el (re)coneixement per part de l'usuari del seu problema.

Un altre tipus d'estrès que hem de considerar i del qual també ens parlen els professors Marcelo i Carola Suárez-Orozco (2003, 2008) és el de l'aculturació. Els menors estrangers nouvinguts mantenen un contacte molt més intens amb la cultura, llengua i societat d'acollida que els seus pares, a causa del temps que passen a l'escola i la funció tan fortament socialitzadora que té aquesta institució. Per això, hem de raonar que l'exigència d'adaptació a l'escola és també molt forta: l'adquisició d'una o dues llengües, l'aprenentatge de nous coneixements, noves regles i nous codis de conducta, diferents estils de vida, de vestir, la recerca d'amics i amigues i el reconeixement d'iguals. Tot això durant cinc dies a la setmana, matí i tarda.

Moltes vegades, el començament resulta frustrant: no poden ni entendre ni fer-se entendre. Aquesta limitació comunicativa els impedeix expressar-se tal com són i suposa un obstacle per integrar-se en el treball diari del seu grup classe. Per això, les relacions d'amistat que puguin sorgir en l'entorn escolar tenen un paper fonamental. En aquest sentit, tant en els grups focals com en les entrevistes mantingudes amb joves d'origen estranger, apareix el que es constata en nombrosos estudis, és a dir, que predomina una tendència a relacionar-se amb altres nens i nenes de la mateixa regió d'origen. Aquest fet, que de vegades és interpretat com un dèficit en el procés d'integració sociocultural, té un alt component de suport psicològic per als menors nouvinguts. Tenir companys a l'escola amb qui puguis no només compartir l'idioma, sinó també el teu propi univers simbòlic és un element que els ajuda a disminuir l'angoixa inicial.

Conclusions

Sovint, nenes i nens són els grans oblidats dels processos migratoris internacionals, com fins fa poc ho eren les dones migrants, invisibilitzades per la migració masculina. Igualment, els estudis sobre menors immigrants s'han anat abordant o bé des de la perspectiva de les *segones generacions*, com a menors no acompanyats o bé centrant el seu interès en l'àmbit educatiu, obviant el fet que els nens són actors socials en els projectes migratoris familiars, que tenen les seves pròpies experiències migratòries i que exerceixen influència en el seu entorn i en les seves relacions socials i familiars. Pares i mares emigren en gran mesura pels seus fills i filles i defineixen també el seu projecte de reagrupament pensant a oferir grans oportunitats educatives i socials als seus petits.

Amb tot, i considerant la relació mostrada entre el projecte migratori dels pares i la mateixa experiència migratòria del menor, cal destacar que el projecte migratori dels adults no sempre apareix definit i planificat des d'un inici, sinó que més aviat es redefeix segons l'experiència en la societat de destinació de l'emigració. En els casos concrets que hem analitzat en aquesta investigació, tal com reconeixen els investigadors Katia Lurbe, Leo Bejarano i Diana Marín en la seva anàlisi sobre els reagrupaments familiars des de l'àmbit administratiu jurídic (Lurbe, Bejarano i Marín, 2008), sorprèn l'elevat grau de desconeixement dels pares i mares entrevistats sobre la societat de destinació i els requisits per al reagrupament familiar, i, el que és més important, l'escassa presa de consciència en relació amb els efectes emocionals i psicològics de les separacions

sobre els diversos membres del nucli familiar i sobre la qualitat de les relacions entre uns i altres. L'exploració bibliogràfica (Fresneda, 2001; Miranda *et al.* 2002; Rousseau *et al.*, 2001; Sayad, 1999; Schapiro, 2002; Smith *et al.*, 2004; Suárez-Orozco *et al.*, 2002) i les entrevistes a experts coincideixen, tal com ressalten Lurbe i Bermann (2008), a dir que com més llarg és el temps de separació més grans són els danys produïts en els vincles paternofiliats.

La manca de planificació del projecte migratori, les modificacions d'aquest i basar el projecte inicial en la irregularitat administrativa, contribueixen a augmentar el temps de separació, a desorientar els fills i a decidir precipitadament el moment del reagrupament a partir de l'instant en què s'aconsegueix l'autorització, moltes vegades sense consultar els fills, ocultant el motiu del viatge a Espanya i emmascarant el que serà la seva nova vida per evitar als petits el sofriment de separar-se dels seus cuidadors i reduir així la seva angoixa davant allò desconegut.

En definitiva, determinades experiències de separació i retrobament entre pares i fills, així com certes maneres de planificar i dur a terme els reagrupaments familiars, poden generar situacions d'estrès entre els menors manifestades a l'escola en forma de rebuig i agressivitat en el seu nou entorn familiar i escolar. En aquest sentit, una comprensió adequada per part dels professionals docents del que significa el dol migratori per a algun d'aquests menors sembla un requisit elemental per a una correcta atenció i acollida de l'alumnat estranger nouvingut.

Bibliografia

- ALCALDE, R. (2007). *Igualar en la diversidad: la atención educativa del alumnado de origen extranjero en los centros de educación primaria de Cataluña y las Islas Baleares*. Tesis doctoral. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia.
- (2009). «La diversidad que importa: la atención del alumno de origen extranjero en los centros de primaria de Cataluña y las Islas Baleares». A: *Anuario internacional de investigación sobre discapacidad e interculturalidad*. Saragossa: Universidad de Zaragoza, p. 151-194.
- ALCALDE, R.; LURBE, K.; BENÍTEZ, I.; BEJARANO, L.; BERMAN, S.; SOLÉ, C. (2008). *La integració comença aquí: els efectes de les reagrupacions familiars en les polítiques i serveis municipals*. Informe d'investigació. Generalitat de Catalunya. AGAUR.
- ALEGRE, M. A. (2005). *Educació i immigració: l'acollida als centres educatius*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- ARANGO, J. (2000) «Enfoques conceptuales y teóricos para explicar la migración». *Revista Internacional de Ciencias Sociales*, núm. 165, p. 33-47.
- BONAL, X. (1998). *Sociología de la educación: Una aproximación crítica a las corrientes contemporáneas*. Barcelona: Paidós.
- BUENO, J. R.; BELDA, J. F. (2005). *Familias inmigrantes en las escuelas. Discursos de los agentes educativos*. València: Universitat de València.
- CAMARERO, L.; GARCÍA BORREGO, I. (2004). «Los paisajes familiares de la inmigración». *Revista Española de Sociología*, núm. 4, p. 173-198.
- CARRASCO, S. [et al.] (coord.) (2004). *Inmigración, contexto familiar y educación: Procesos y experiencias de la población marroquí, ecuatoriana, china y senegambiana*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Institut de Ciències de l'Educació. (Los Libros del ICE de la UAB, Sociedad y Educación; 15)
- DEFENSOR DEL PUEBLO. *La escolarización del alumnado de origen inmigrante en España: Análisis descriptivo y estudio empírico* [en línia]. [Madrid]: 2003. <<http://www.defensordelpueblo.es/index.asp?destino=informes2.asp>> [Consulta: 17 febrer 2007].
- FRESNEDA, J. (2001). «Redefinición de las relaciones familiares en el proceso migratorio ecuatoriano a España». *Migraciones Internacionales*, vol. 1, núm 1, p. 135-144.
- GÓMEZ CRESPO, P. (1999). «Gestación y puesta en práctica de la reagrupación familiar como estrategia». *Migraciones*, núm. 5, p. 55-86.
- GÓMEZ-GRANELL [et al.] (coord.) (2005). *Informe 2004. Infància, famílies i canvi social a Catalunya*. Barcelona: CIIMU.
- HOROWITZ, R. (1986). *Honor and the American Dream: Culture and Identity in a Chicano Community*. New Brunswick, Nova Jersey: Rutgers University Press.

- IMSEERSO. *Informe publicat sobre reagrupaments familiars a Andalusia i Madrid. Dades explotades a partir de la realització d'un qüestionari* [en línia]. <<http://www.imsersomigracion.upco.es/Estadisticas/indicadores/10/red.PDF>> [Consulta: 10 abril 2006].
- LA PARRA, D.; MATEO PÉREZ, M. A. (2004). «La inmigración ecuatoriana en España desde la visión de los familiares de los inmigrantes». *Congreso I Latinos alla scoperta dell'Europa*. [Gènova]: 2004. <<http://www.fes-web.org/revista/archivos/res04/07.pdf>> [Consulta: 10 abril 2005].
- LURBE, K.; ALCALDE, R.; BENÍTEZ, I.; BEJARANO, L.; BERMANN, S.; MÁRQUEZ, J.; SOLÉ, C. (2007). *La influència del procés de reagrupament familiar sobre les relacions intrafamiliars i el seu benestar biopsicosocial*. Informe d'investigació. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Institut Català de les Dones.
- LURBE, K.; BEJARANO, L.; MARÍN, D. (2008). «La reagrupació familiar des de l'àmbit administratiu jurídic». A: *La integració comença aquí: els efectes de les reagrupacions familiars en les polítiques i serveis municipals*. Informe d'investigació. Barcelona: Generalitat de Catalunya. AGAUR, p. 69-103.
- LURBE, K.; BERMANN, S. (2008). «Benestar i salut de les famílies immigrades reagrupades a Catalunya». A: *La integració comença aquí: els efectes de les reagrupacions familiars en les polítiques i serveis municipals*. Informe d'investigació. Barcelona: Generalitat de Catalunya. AGAUR.
- MIRANDA, A. O.; ESTRADA, D.; FIRPO-JIMÉNEZ, M. (2002). «Differences in Family Cohesion, Adaptability, and Environment Among Latino Families in Dissimilar Stages of Acculturation». *The Family Journal: counselling and therapy for couples and family*, vol. 8, núm. 4, p. 341-350.
- PAELLA, S.; LURBE, K.; SAMPER, S. (2006). *Mujeres inmigrantes con hijos a cargo. Detección de necesidades en el ámbito de las políticas familiares y de salud*. Madrid: Informe IMU.
- PÁVEZ SOTO, I. (2007). *La infancia en los procesos migratorios. Las relaciones intergeneracionales en familias peruanas en Barcelona*. Memòria de doctorat. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia. [Direcció de la memòria: Sònia Parella]
- PEDONE, C. (2004a). «La inmigración ecuatoriana: pros y contras de una estrategia familiar para enfrentar la crisis». A: CARRASCO, Silvia (ed.). *Inmigración, contexto familiar y educación: Procesos y experiencias de la población marroquí, ecuatoriana, china y senegambiana*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Institut de Ciències de l'Educació. (Los Libros del ICE de la UAB, Sociedad y Educación; 15), p. 129-168.
- (2004b). *Tú siempre jalas a los tuyos: Cadenas y redes migratorias de las familias ecuatorianas hacia España*. Tesi doctoral. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. [Direcció de la tesi: M. D. Garcia Ramon]
- ROUSSEAU, C.; MEKKI-BERRADA A.; MOREAUS, S. (2001). «Trauma and extended separation from family among Latin America and African refugees in Montreal». *Psychiatry*, vol. 64, núm. 1, p. 40-59.
- SAYAD, A. (1999). *La Double absence: des illusions de l'émigré aux souffrances de l'immigré*. París: Seuil.
- SCHAPIRO, N. A. (2002). «Issues of separation and reunification in immigrant Latina youth». *Nurs Clin North Am*, vol. 3, núm. 37, p. 381-392.
- SMAJKIC, A.; WEANE, S. (1995). «Acculturation Stress of Hispanics: Loss and Challenge». *Journal of Counseling and Development*, núm. 75, p. 390-396.
- SMITH, A.; LALONE, R. N.; JOHNSON, S. (2004). «Serial Migration and Its Implications for the Parent-Child Relationship: a Retrospective Analysis of the Experiences of the Children of Caribbean Immigrants». *Culture Divers Ethnic Minor Psychol*, vol. 2, núm. 10, p. 107-122.
- SUÁREZ-OROZCO, C.; SUÁREZ-OROZCO, M. (2003). *La infancia de la inmigración*. Madrid: Morata.
- (2008). *Històries d'immigració: la comprensió dels patrons de rendiment escolar dels joves immigrants nouvinguts*. Barcelona: Fundació Jaume Bofill.
- SUÁREZ-OROZCO, C.; TODOROVA, I.; LOUIE, J. (2002). «Making up for Lost Time: The Experience of Separation and Reunification Among Immigrant Families». *Family Processes*, vol. 4, núm. 41, p. 625-643.
- TERRÉN, Eduardo (2001). *El contacto intercultural en la escuela: La experiencia educativa de gitanos e hijos de inmigrantes en el área metropolitana de A Coruña*. La Coruña: Universidad de la Coruña. Servicio de Publicaciones.